

Modern Society, Whirlpool or Panopticon? The Image of Modern Society in the Thoughts of Norbert Elias and Michel Foucault

Khadijeh Hatami Kheljan^{1*}, Seyyed Yaghoub Mousavi²

1*. Ph.D. in Sociology, Al-Zahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author); kh.hatamikheljan@alzahra.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social and Economic Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran; y.mousavi91@alzahra.ac.ir

Review Article

Abstract

Background and Aim: This paper explores some of the similarities and differences in the discussions of two of the greatest social theorists of the 20th century, Michel Foucault and Norbert Elias, regarding modern society and the changes occurring within it.

Method and Data: The method of this research is analytical and documentary, examining the works of these two thinkers as well as books and articles written by other authors about them.

Findings: The core argument of both thinkers for describing contemporary society and its changes is rooted in a part of Nietzsche's genealogy of morals, which considers a society with greater power as one with less physical violence and more tolerance. For Foucault, the key is for the subjects to free themselves from this exhibition-like prison and the subjugation of discourses. Following Nietzsche, he contemplates abandoning past constraints and impulses and surrendering to the intoxication of these pleasures. In contrast, Elias sees the survival of the subject in modern society as akin to a fisherman surviving a whirlpool, contingent on the subject controlling their instincts and anger.

Discussion and Conclusion: Elias seeks to swallow and digest the world, while Foucault seeks to spit it out. Both adopt an archival approach. Foucault pursues power, knowledge, and discourse, analyzing how these forces shape modern subjectivity and societal structures. In contrast, Elias pursues civilization, emphasizing the transformation of human behavior and social norms through the civilizing process. Elias believes in the existence of a neutral and value-free science, whereas Foucault replaces the concept of ideology with that of discourse. Both provide an image of the roots of modern shame; Elias, by explaining the services and outcomes of shame, assigns it a positive role, while Foucault holds a negative view of shame.

Keywords: Historicism, Change, Modern society, Power, Science and ideology, Shame.

Key Message: The themes of modern society, the subject, power, knowledge, science and ideology, historicism, and shame, which have been central concerns for both thinkers but with their own distinctive perspectives, are of significant relevance to social theory and philosophy.

Received: 09 August 2024

Accepted: 04 February 2025

Citation: Hatami Kheljan, K., & Mousavi, S.Y. (2024). Modern Society, Whirlpool or Panopticon? The Image of Modern Society in the Thoughts of Norbert Elias and Michel Foucault, *Journal of Social Continuity and Change*, 3(2), 543-562. <https://doi.org/10.22034/jscc.2025.21944.1148>

Extended Abstract

Introduction

This study explores some of the similarities and differences in the discussions of two of the greatest social theorists of the 20th century, Michel Foucault and Norbert Elias, regarding modern society. By examining the works of Foucault and Elias, it becomes evident that both thinkers have identified common issues and concerns in the realm of society and social sciences, albeit from different perspectives and with some overlapping ideas. This paper delves into the similarities and differences in their views on modern society, the subject, power, knowledge, and related themes. After presenting the perspectives of both thinkers, the present paper analyzes their points of convergence and divergence in their views on some of the elements of modern society.

Methods and Data

The method of this research is analytical and documentary, examining the works of these two thinkers as well as books and articles written by other authors about them.

Findings

The results indicate that although the elements of modern society are of central concern to both thinkers and there are overlaps in their perspectives, each one approaches them from their unique viewpoint. The core argument of both thinkers in describing contemporary society is rooted in a part of Nietzsche's genealogy of morals, which considers a society with greater power as one with less physical violence and more tolerance. Foucault and Elias share similarities with Hannah Arendt in emphasizing the importance of relative stability, which allows individuals to make informed decisions about themselves and exercise a high degree of autonomy. Key questions they address include: How do we manage or deal with our physical desires, and how do we perceive ourselves as fixed entities with capacities and obligations? (Smith, 2001).

In contrast to Foucault's critique of the modern state and its control over society, Norbert Elias describes this process more positively, viewing it as a method to prevent societies from descending into pure barbarism, especially in societies newly embarking on the path of civilization. Foucault seeks to escape all restrictions and controls imposed on human experience, viewing modern society as a prison. He studies the prison in order to break it and get out of it. Elias, however, sees the world not as a prison but as a vast, dynamic ocean with complex movements and changing tides. Like a fisherman, he studies these processes not to escape but to survive (Spierenburg, 2004: 629). For Foucault, it is crucial to liberate the subject from this prison-like society and the subjugation of discourses that define behavior and character to the norms. Following Nietzsche, Foucault contemplates abandoning instincts

and drives, surrendering to the intoxication of pleasures. In contrast, Elias sees the survival of the subject in modern society as akin to a fisherman surviving a whirlpool, contingent on the subject controlling their instincts and anger and acting rationally in accordance with societal norms. In summary, Elias seeks to swallow and digest the world, while Foucault seeks to spit it out (Smith, 2001: 97).

Elias views power as a structural feature of every social relationship, acknowledging its bidirectional nature. He refers to real power relations and the unintended consequences of polymorphic competition, cooperation, and social entanglement. In contrast, Foucault's analysis of power and government (Binkley, 2010: 73) remains philosophically vague and abstract and lacks sociological precision, as it largely overlooks the concrete mechanisms of power.

Elias believes in the existence of a neutral and value-free science. In the case of sociology, he argues that this knowledge should make the blind and uncontrolled social currents accessible and studyable to us, providing the means to manage human society. Foucault, on the other hand, replaces the concept of ideology with that of discourse. For Foucault, ideology and science cannot be analyzed or evaluated based on truth/false criteria, as "truth" is historically and geographically situated and inherently tied to power. The primary concern for Foucault is not whether the opinions or actions expressed in a specific normative discourse are provable, but how they function in relation to power (Mackenzie & Sinisa Malesevic, 2005: 92-98). While Elias and Foucault do not share identical understandings, they both agree that knowledge is formed within the relationships between human beings and human institutions (Denning, 2012: 53).

Conclusion and Discussion

It can be concluded that although the themes of modern society, the subject, power, knowledge, science and ideology, historicism, and shame were central concerns for both thinkers, and there are overlaps in their perspectives, each has approached these topics from their unique viewpoint. Foucault and Elias, while sharing a common interest in understanding the mechanisms of power and the formation of modern subjectivity, diverge significantly in their interpretations and conclusions.

Compliance with Ethical Guidelines

Ethical Considerations

This study adheres to the ethical guidelines and standards for academic research. The research process respected intellectual property rights, and proper citations were provided for all sources used. No human or animal subjects were involved in this study. The article is

the original work of the authors and does not contain any content derived from the works of other authors without proper acknowledgment.

Funding

No financial support was received for the research.

Authors' Contributions

Both authors have actively contributed to the preparation of this article. Their contributions are as follows:

Khadijeh Hatami Kheljan: Original draft preparation, review and revision.

Seyyed Yaghoub Mousavi: Conceptualization, research supervision, and revision.

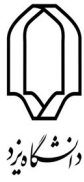
Conflicts of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Author's ORCID:

Khadijeh Hatami Kheljan: <https://orcid.org/0000-0002-3235-938X>

Seyyed Yaghoub Mousavi: <https://orcid.org/0000-0002-4088-1784>

نمایشگاه یا گرداب: تصویر جامعه مدرن در اندیشه‌های نوربرت الیاس و میشل فوکو

خدیجه حاتمی خلجان^{۱*}، سید یعقوب موسوی^۲

*- دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛

kh.hatamikheljan@alzahra.ac

۲- دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران؛ y.mousavi91@alzahra.ac.ir

مقاله مروری

چکیده

زمینه و هدف: این مقاله کنکاشی است در رابطه با برخی از شباهت‌ها و تفاوت‌هایی که در مباحث دو تن از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان اجتماعی قرن بیستم یعنی میشل فوکو و نوربرت الیاس، در مورد جامعه مدرن و تغییرات حادث در آن وجود دارد.

روش و داده‌ها: روش این پژوهش تحلیلی و از نوع اسنادی است که به بررسی آثار این دو متفکر و همچنین کتاب‌ها و مقالات نویسندگان دیگری که در مورد آنان نگاشته شده، پرداخته است.

یافته‌ها: هسته مرکزی استدلال هر دو برای توصیف جامعه معاصر و تغییرات حادث در آن بر قسمتی از تبارشناسی اخلاق نیچه استوار است که جامعه دارای قدرت بیشتر را جامعه‌ای با خشونت فیزیکی کمتر و مدارای بیشتر می‌داند. برای فوکو مهم این است که سوژه خود را از این زندان نمایشگاهی و انقیاد گفتمان‌ها نجات دهد؛ وی به تبعیت از نیچه به رها کردن سوابق و رانه‌ها و فرو غلتیدن در مستی این لذت‌ها می‌اندیشد. اما در مقابل الیاس زنده ماندن سوژه را در جامعه مدرن همانند زنده ماندن ماهیگیر در گرداب، منوط به این می‌داند که سوژه غرایز و خشم خود را کنترل نماید.

بحث و نتیجه‌گیری: الیاس سعی در بلع و هضم جهان و فوکو سعی در تف کردن آن دارد. هر دو رهیافتی آرشویی دارند. فوکو قدرت و دانش و گفتمان را می‌جوید و الیاس تمدن را. الیاس به وجود یک علم بی‌طرف و عاری از ارزش اعتقاد دارد، فوکو به‌جای مفهوم ایدئولوژی، مفهوم گفتمان را اتخاذ می‌کند. هر دو تصویری از ریشه‌های شرم مدرن ارائه می‌دهند، الیاس با شرح خدمات و نتایج شرم، نقش مثبتی برای شرم قائل است اما فوکو دید منفی نسبت به شرم دارد.

واژگان کلیدی: جامعه مدرن، تغییر، قدرت، علم و ایدئولوژی، تاریخی‌نگری، شرم.

پیام اصلی: هرچند موضوعات جامعه مدرن، سوژه، قدرت، دانش، علم و ایدئولوژی، تاریخی‌نگری، شرم، دغدغه ذهنی هردو اندیشمند بوده است و همپوشانی‌هایی در نگرش‌شان وجود داشته است اما هر یک از دیدگاه خاص خود به این موضوعات نگریسته‌اند.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹

ارجاع: حاتمی‌خلجان، خدیجه؛ و موسوی، سید یعقوب (۱۴۰۳). نمایشگاه یا گرداب: تصویر جامعه مدرن در اندیشه‌های نوربرت الیاس و میشل فوکو. تداوم و تغییر اجتماعی، (۲۳)، ۵۶۲-۵۴۳. <https://doi.org/10.22034/jscc.2025.21944.1148>

مقدمه و بیان مسأله

بی‌شک، میشل فوکو^۱ و نوربرت الیاس^۲ از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان اجتماعی قرن بیستم به‌شمار می‌آیند که تأثیرات شگرفی بر نظریه‌پردازان و نظریه علوم اجتماعی بر جای گذاشته‌اند. مطالعه آثار فوکو و الیاس ما را متوجه این مطلب می‌کند که گویی هر دو، مسائل و دغدغه‌های مشترکی را در عرصه اجتماع و علوم اجتماعی شناسایی کرده‌اند؛ هرچند با نگرشی متفاوت و در بعضی جهات متشابه. این مقاله کنکاشی است در رابطه با برخی از شباهت‌ها و تفاوت‌های که در مباحث میشل فوکو و نوربرت الیاس در مورد جامعه مدرن، سوژه، قدرت و دانش و... وجود دارد هر بخش از مقاله پس از ارائه نظرات هر دو متفکر، به بررسی نقاط تشابه و تفاوت‌شان در باب موضوع مطرح‌شده می‌پردازد، اما برای درک این تفاوت‌ها و تشابهات به‌نظر می‌رسد نگاهی کوتاه به زندگی و بستر اجتماعی این دو متفکر، می‌تواند مثمر ثمر باشد.

نوربرت الیاس (۱۸۹۷ تا ۱۹۹۰) در آلمان و در خانواده‌ای یهودی به دنیا آمده و دوران جوانی‌اش در جنگ جهانی اول سپری شده است. در ادامه مسیر زندگی، محدودیت فعالیت دانشگاهی، او را مجبور به جلائی وطن کرد و به همین دلیل، وی ابتدا به پاریس رفته و سپس مقیم لندن شده‌است. پس از پایان تحصیل به همکاری با کارل مانهایم جامعه‌شناس در دانشگاه فرانکفورت روی آورد. مهم‌ترین کتاب وی «فرآیند گسترش تمدن» می‌باشد. این کتاب تلاشی در راه تحلیل تاریخی رشد و تحول ساختار شخصیت بشر بود. کتاب مهم دیگر وی «تنهایی دم مرگ» است که در سال ۱۹۸۲ در آلمان منتشر شد. چهل‌سالگی الیاس مصادف با آمدن والدین‌اش به لندن و عدم موفقیت الیاس در ممانعت از بازگشت آن دو به وطن بود که در ادامه مرگ پدر، انتقال مادر به اردوگاه کار اجباری و نهایتاً مرگ مادر در آشویتس را به دنبال داشت. این اتفاقات تا حدی بر زندگی الیاس تأثیر داشت که به‌عنوان نقطه عطفی در زندگی او شناخته می‌شود. چنانچه به یک تغییر، واکنش به تظاهرات پرخاشگری و خشونت در جامعه متمدن، هسته اصلی و پایدار اندیشه‌هایش را تشکیل می‌دهد. الیاس در کار خود از جامعه‌شناسانی مانند: آگوست کنت^۳، کارل مانهایم^۴، کارل مارکس^۵، جورج زیمل^۶، ماکس وبر^۷ و فروید^۸ تأثیر پذیرفته‌بود. وی در سال ۱۹۹۰ در سن ۹۳ سالگی در آمستردام هلند درگذشت. فوکو (۱۹۲۶ - ۱۹۸۴) در یک خانواده متمول و در جمع نخبگان اجتماعی فرانسه به دنیا آمده و صاحب کرسی «تاریخ نظام‌های فکری» در کالج دو فرانس بود و در دانشگاه ایالتی نیویورک در بوفالو و دانشگاه کالیفرنیا، برکلی تدریس می‌کرد. به‌خاطر نظریات عمیق و دیدگاه انقلابی درباره جامعه، سیاست و تاریخ از سرشناس‌ترین متفکران قرن بیستم محسوب می‌شود. وی متأثر از نیچه و نیز همانند الیاس تحت تأثیر مارکس، وبر و فروید بود. از مشهورترین آثار وی، می‌توان به نظم اشیا، تبارشناسی معرفت، مراقبت و تنبیه، پیدایش زندان، تاریخ جنون و تاریخ جنسیت اشاره کرد. او سال‌های جوانی متلاطم داشت که بخشی از آن را در آسایشگاه روانی اقامت داشت. اگرچه دخالت اندکی در شورش‌های ۱۹۶۸ داشت، اما به‌نظر می‌رسد که آثار و زندگی او به‌شدت بر اثر آشوب‌های اجتماعی آن دوران دچار تغییر شده باشد. فوکو همجنس‌گرا بود و در نهایت بر اثر بیماری

¹ Michel Foucault

² Norbert Elias

³ August Comte

⁴ Karl Mannheim

⁵ Karl Marx

⁶ Georg Simmel

⁷ Max Weber

⁸ Freud

ایدز در ۵۸ سالگی درگذشت. فوکو از اوایل دهه ۷۰ تا هنگام مرگش در ۱۹۸۴ حقیقتاً به چهره‌ای سیاسی بدل شد. در اعتراضات و راهپیمایی‌ها شرکت می‌کرد، بیانیه سیاسی صادر می‌کرد تا از مبارزه برای عدالت اجتماعی پشتیبانی کند (سیدمن، ۱۳۸۶: ۲۳۵).

فوکو، متعلق به یک جامعه آکادمیک با ثبات بود که حس امنیت از هویت ملی و ثبات نسبی اجتماعی، به‌خصوص در مقایسه با آلمان را دارا بود. در مقابل، الیاس از بیرون، بسیار در معرض تهدید در جامعه عمیقاً بی‌ثبات بود. مرگ خوفناک پدر و مادرش در اردوگاه نازی‌ها، مرگ ناشی از توحش در قرن استیلای تمدن مدرن، برای الیاس در حکم ضربه‌ای روحی و جبران‌ناپذیر بود که این امر تا حد زیادی الیاس را تحت‌تأثیر قرار داد. در مورد الیاس، سخت‌گیری و خود انضباطی، نیرومندی شخصی و موفقیت، به او درجه‌ای از امنیت شخصی می‌داد. از قضا روال و مقررات که برای الیاس بیانی کلیدی در فرآیند تمدن در جامعه فرانسه بود برای فوکو جوان عذاب بودند. برای فوکو، تبدیل‌شدن به یک عضو ثابت دانشگاهی از دوره جوانی، او را درنهایت در سطح بالایی از نظم اجتماعی حفاظت می‌کرد که وی این نظم اجتماعی را در سطح شخصی سفت‌وسخت و عمیقاً ناراحت‌کننده یافت (Smith, 2000: 144)؛ اما الیاس تنها پس از گذشت دهه هشتاد بود که ابتدا در هلند و آلمان و سپس در فرانسه و ایالات‌متحده به‌عنوان یک جامعه‌شناس عمده مطرح گردید.

الیاس برای ماهیت خشونت‌آمیز جامعه آلمان به‌دنبال یک توضیح بود. او اعتقاد داشت آگاهی از خود آلمانی‌ها، به‌ویژه در میان بورژوازی که او از میان آن آمده بود، عمیقاً تحت تأخیر و تحت‌تأثیر بی‌ثباتی اتحاد سیاسی آلمان است. گرداب (Elias, 1996) مربوط به ادامه خشم با عصبانیت به این سؤال قرن است که واقعاً آلمان چیست؟ در مورد فرانسه شرایط طور دیگری به‌نظر می‌رسد؛ آن‌ها در مورد هویت خود نگران نبودند. صلح اجتماعی غالب بود. فرآیند تمدن در بخش بزرگی، تلاش برای کشف چیزی بود که در درازمدت فرایندهای اجتماعی سؤال از «هویت ملی» را دستور کار فرانسه حذف کرده بود. در مقابل، فوکو به‌شدت می‌خواست که سؤال «واقعاً هویت ما چیست؟» را در معرض پرسش قرار دهد. وظیفه‌اش را حمله به شیوه‌های گفتمانی می‌دانست که در نظر او پرس‌وجو از ماهیت و مرزهای تجربه انسانی را محدود کرده است.

روش و داده‌های پژوهش

دستیابی به اندیشه الیاس و فوکو در زمینه‌های مختلف و با محوریت جامعه مدرن و تغییرات آن در این پژوهش به دو شکل انجام‌گرفته است:

- مطالعه تحلیلی-اسنادی که در آن به بررسی کتاب و مقالات این دو متفکر و آثار نویسندگان دیگر در مورد آنان پرداخته، اندیشه‌های آنان مورد تحلیل قرار گرفته است.

- مطالعه مقایسه‌ای که پس از بررسی و مطالعه آرای این دو متفکر به مقایسه و ارزیابی وجوه اشتراک و تفاوت آرای این دو متفکر پرداخته شده است.

یافته‌های پژوهش

(۱). سراسربین یا گرداب، جامعه مدرن و سوژه

فوکو و الیاس چشم‌انداز مدرنیته را به روش‌های مختلف نگریسته‌اند. فوکو جامعه مدرن را همچون زندانی نمایشگاهی می‌بیند که سوژه‌ها هر لحظه در آن در معرض دیده‌شدن و کنترل‌اند. مثال او طرح جرمی بنتام^۱ درباره «سراسربینی»^۲ است فوکو تحت تأثیر مفهوم سراسربین بنتام، به این موضوع علاقه‌مند بود که دانش چگونه تکنولوژی‌هایی را برای اعمال قدرت به بار می‌آورد، او در همین زمینه از مفهوم «دیده‌بانی مشرف به صحنه» سخن می‌گوید. این مفهوم اشاره به ساختاری دارد که به کارکنان زندان اجازه می‌دهد تا بزهکاران را کاملاً زیر نظر داشته باشد. فوکو معتقد است دیده‌بانی مشرف به صحنه، نوعی آزمایشگاه علمی-اجتماعی و فنون دیگر علم اجتماعی برای گردآوری اطلاعات درباره مردم بود، از سوی دیگر، فوکو این مفهوم را ابزاری به منظور شکل‌دهی به جامعه انضباطی می‌داند (گودرزی، ۱۴۰۲: ۴۴۲ به نقل از ریتزر، ۱۳۹۴).

فوکو استدلال می‌کند که مکانیسم سراسربین نظارت (مراقبت) به فراسوی دیوارهای زندان - به آن چه او جامعه نظارتی می‌نامد - بسط می‌یابد؛ بنابراین افراد در مدارهای کنترل سراسربین خود گرفتارند؛ زندانی در نمایشگاهی کاملاً در معرض دید، کاملاً کنترل شده و کاملاً بدون آزادی یا شانس ابتکار عمل. در مقابل، تصویر الیاس از جامعه مدرن برگرفته از داستان ادگار آلن پو^۳ در مورد ماهیگیران در گرداب است. ماهیگیران پو، دو برادرند، در میان خطری وحشتناک و عدم اطمینان زیاد، قایق‌شان را یک گرداب آشفته به پایین می‌کشد. باوجود این که فاجعه اجتناب‌ناپذیر است اما فرصت برای فرار وجود دارد. یکی از برادرها از ترس و هراس کنترلش را از دست داده و غرق شده است. دیگر برادر باقی می‌ماند، آرام و عقلانی عمل می‌کند و زنده می‌ماند. برای فوکو، مهم این است که سوژه خود را از این زندان و انقیاد گفتمان‌هایی که رفتار و شخصیت به‌هنگار را تعریف می‌کنند، نجات دهد. فوکو به تبعیت از نیچه به رهاکردن سوابق و رانه‌ها و فروغلتیدن در مستی این لذت‌ها می‌اندیشد؛ اما در مقابل، الیاس زنده‌ماندن سوژه را در جامعه مدرن همانند زنده‌ماندن ماهیگیر در گرداب منوط به این می‌داند که سوژه گرایز و خشمش را کنترل نماید و عقلانی و مطابق با هنجارهای جامعه عمل کند.

علی‌رغم استفاده الیاس و فوکو از مفاهیم متفاوت، هسته مرکزی استدلال هر دو برای توصیف جامعه معاصر بر قسمتی از تبارشناسی اخلاق نیچه استوار است که جامعه دارای قدرت بیشتر را جامعه‌ای با خشونت فیزیکی کمتر و مدارای بیشتر می‌داند. توجه عمده الیاس به «دربار سلطنتی» به‌عنوان اولین مکتب از تمدن جلب می‌شود. از «انحصار قدرت پایدار» که منجر به نرم‌شدن آداب و رفتار اشرافی شد که در شروع به متداول شدن، به‌صورت تقویت نفرت‌انگیز کنترل خود و عقلانی‌شدن بود (Chita, 2012: 173). در باور الیاس در جوامعی که دارای اشکال پایداری از انحصاری‌شدن قدرت هستند -جوامع سلطانی- تفکیک کارکردها کمابیش زیاد است. در این جوامع، از زندگی فرد در برابر حمله ناگهانی سایر افراد و خشونت حمایت می‌شود؛ اما در عین حال، فرد ناچار است هرگونه میل شدید درونی برای ارتکاب خشونت علیه دیگران را سرکوب کند. انحصاری‌شدن خشونت و زور فیزیکی و تمرکز واحدها و نیروهای نظامی زیر لوای اقتداری واحد، موجب می‌شود که کاربرد خشونت و زور نسبتاً قابل‌محاسبه شود و افراد عادی (غیرنظامی) نیز خشونت‌شان را در فضاهای اجتماعی امن از طریق «آینده‌نگری» و «دوراندیشی» کنترل کنند. به‌عبارت‌دیگر، تشکیل دولت، استفاده آزادانه از خشونت فیزیکی توسط افراد را غیرممکن می‌کند (جلایی‌پور و محمدی، ۱۳۸۶: ۷۰۴-۷۰۱).

¹ Jeremy Bentham

² Panopticon

³ Edgar Allan Poe

خودنظارتی سوژه:

فوکو با شرح سیستم انضباط مدرن، نقش آموزش به‌عنوان مکانیسم درونی‌سازی کنترل و ایاس به‌وسیله استفاده از مفهوم کنترل نفس، سوژه معاصر را سوژه‌ای خودکنترل‌گر می‌داند که با تغییر دوران ثابت می‌ماند اما «فرامن» با پیچیده‌تر شدن انضباط، دچار تحول شده و روزه‌روز، شخصی‌تر، درونی‌تر و لاجرم قوی‌تر می‌نماید. «من» به‌عنوان وجه آگاهانه ذهن، در این میان در عصر معاصر وظیفه خطیرتری را برعهده گرفته است. دقیق‌تر شدن سیستم انضباط فوکو یا کنترل نفس ایاس، به‌معنای فردی‌تر شدن فرایند کنترل اجتماعی است. آرمان‌ها، ارزش‌ها و اخلاقیات اگر در دوره پیشامدرن اموری بیرونی بودند که تنها از خلال فرایند ایجاد هراس عمل می‌کردند، امروز به اموری فردی تبدیل شده‌اند که بیش از هرچیز احساس مسئولیت را تقویت می‌کنند.

برخلاف نقد فوکو از دولت مدرن و کنترل آن بر جامعه، در شرح و توصیف نوربرت ایاس از این فرآیند، تلقی مثبتی وجود دارد دولت مدرن به‌عنوان یک شیوه با ارزش مثبت نسبت به خطر سقوط به بربریت محض است اما چگونه ما تمدن را از بربریت متمایز می‌کنیم؟ چگونه فرامن فرویدی به وجود می‌آید؟ نقش دولت در آن (حتی فروید بااهمیت خودکنترلی و سرکوب در تمدن و ملالت‌های آن موافق است) چیست؟ به گفته ایاس، در ابتدای فئودالیسم «زندگی یک دور خونین بود از مبارزه برای بقا و برتری محلی» (Smith, 2001: 22). خشونت، ترس، قدرت فیزیکی خام، همه بخشی از روح زمانه بود هنگامی که قدرت از بالا به پایین سست و تکه‌تکه شده (غیرمتمرکز) بود. هیچ فشار خارجی ثابتی بر افراد (تحمیل شده توسط یک ارباب یا پادشاه) برای محدود کردن این احساسات و انگیزه‌های خشونت‌آمیز وجود نداشت. محدودیت‌ها بر اصرارهای انسانی متناوب، نامنظم و ناپایدار بود، خواه این محدودیت‌ها توسط افراد دیگر اعمال شود یا در درون خود اعمال شود (Chita, 2012: 171). ایاس ستایشگر تمدن و فرهنگ جدید نیست، این تمدن و فرهنگ اگرچه برای بشر چیزهایی را به‌همراه آورده، اما خودانگیختگی و شادابی بشر را از وی گرفته و او را تحت قیود و انضباط درآورده است. لذا جریان متمدن شدن از نظر او جریانی دو لبه است، از یک سو چیزهایی به بشر می‌دهد و از سوی دیگر چیزهایی را از وی می‌گیرد (اباذری، ۱۳۸۱: ۲۱)؛ بنابراین فرآیند متمدن شدن باقابلیت اکتسابی مهار و تنظیم نفس مرتبط است: قابلیت که شرط لازم بقای هر انسانی است. بدون چنین قابلیت رفتاری آدمی تماماً تابع افت‌وخیزهای سرنوشت یا غرایز و عواطف خویش خواهد بود.

بزرگ‌ترین اضطراب ایاس که از تجربه شخصی وی سرچشمه می‌گیرد این است که جامعه مدرن یک‌بار دیگر ممکن است همانند اوایل قرون وسطی در اروپا به دورانی آشفته و عرصه‌ای با کنترل بسیار ناپایدار در هر دو سطح روابط شخصی و اجتماعی تبدیل شود. در مقابل، فوکو می‌اندیشد که رانش (سابقه)‌های قدرتمندی وجود دارند، پرت کردن خود از صمیم قلب به‌حالت مستی، به‌دست‌گرفتن هرچه برای ما لذت‌بخش است و قبول غم و اندوهی که در مسیر راه ما می‌آید. فوکو چیزی بیش از فرار از تمام محدودیت‌ها و کنترل‌های اعمال‌شونده بر تجربه نمی‌خواهد. فوکو زندانی است. او زندان را به‌منظور شکستن و خارج شدن از آن مطالعه می‌کند؛ اما ایاس از فوکو متفاوت است. برای او، جهان یک زندان نیست؛ اما اقیانوسی قدرتمند است در حال حرکت پیچیده، جزر و ، او مطالعه فرآیندها را نه برای رهایی از زندان بلکه مد مثل یک ماهیگیر به‌منظور زنده‌ماندن انجام می‌دهد.

شباهت فوکو و ایاس در این امر در این‌جاست که مانند هانا آرنت، اهمیت بالایی به شرایط ثبات نسبی در جامعه مدرن می‌دهند چراکه این شرایط ثبات نسبی است که اجازه می‌دهد مردم قدرت تصمیم‌گیری‌های عاقلانه در مورد خود و اعمال درجه بالایی از خودمختاری را داشته باشند. (Smith, 2001: 101). هر دو متفکر در این ایده مشترک‌اند که سوژه مدرن به‌عنوان یک موجودیت سیاسی، محصول قرن‌ها سیستم تمرکزگرایی و انحصار اعمال خشونت مشروع توسط دستگاه دولتی مدرن است. بدون دولت، شهروند

مدرن (تحت اشکال: مالیات‌دهندگان، احتمالاً سرباز وظیفه ارتش در دوره خطر، دانش‌آموز، مستمری‌بگیر، بیمار، مجرم، خادم مردم و غیره) در آگاهی ما و آن‌گونه که حال، به وجود آن عادت کرده‌ایم وجود نداشت. تمام توالی شیوه‌های تمدن به وابستگی نابی به صفات اخلاقی ادای احترام می‌کند، بسیاری از آن‌ها سکولار شده، اما هنوز هم توسط یک سانسور (حداقل تضعیف) از حواس تحت نفوذند. به‌عنوان یک واحد اخلاقی، سوژه مدرن از طریق یک سری از شیوه‌های عقلانی (فوکو) با به‌دست آوردن کنترل بر غرایز خود و سرکوب انرژی پر هرج و مرج با فروریختن در درون به تصویب رسید. علاوه بر این، در فرایندی مانند این، الیاس بر ایجاد من و فرمان به‌عنوان یک فرایند و تجسم تاریخی تأکید دارد. آن‌ها هر دو عمیقاً به ارتباط بین این که ما چگونه بدن و غرایزمان را مدیریت می‌کنیم و یا با میل جسمانی‌مان مقابله می‌کنیم و چگونه ما خود را به‌صورت ماده‌ای ثابت، ماده‌ای، با ظرفیت‌ها و تعهدات، مفهوم‌سازی می‌کنیم، علاقه‌مند هستند. آن‌ها هر دو نیز در تلاش برای حل کردن پیچیدگی‌های رفتار انسان هستند که چگونه انسان بودن، عملکردهای طبیعی مانند رابطه جنسی، دفع، خوردن و نوشیدن را در یک رابطه نزدیک با تلاش برای زنده‌ماندن و یا پیشرفت خود با مدیریت سلامت خود، ازدواج، الگوهای دوستی و توطئه سیاسی مدیریت می‌کند (Smith, 2001: 103).

به‌طور ضمنی، الیاس پذیرای نیاز به تمدن به‌عنوان شیوه‌ای است که به‌دلیل نیازهای طبیعی و ضرورت، به وجود می‌آیند. درحالی‌که فوکو پناهگاه را در ناشناخته‌ها می‌یابد. خود غیرمنطقی سرکش به‌عنوان اطاق واقعی آزادی انسان است. منش ما در اثر تداخل اجتماعی مشروط شده است. تفاوت بین الیاس و فوکو را می‌توان این‌گونه خلاصه کرد: الیاس سعی به بلع و هضم جهان و فوکو سعی در تف کردن آن دارد. آن‌ها هر دو سخت برای شناسایی جهان، تلاش می‌کنند تا آنجا که بتوانند، فرایندها و مکانیسم‌هایی و موقعیت‌هایی که انسان‌ها در آن خود را بازتولید می‌کنند را دریابند با این حال، هدف فوکو نه حفظ این موقعیت‌ها بلکه واژگونی آن است.

۲. جامعه مدرن برنامه‌ریزی شده یا کور؟

در مورد دیدبان مشرف به صحنه فوکو این انتقاد وارد است که چه کسی منتظر است که از این معاملات نظم و انضباط اعمال شده بر زندانیان؛ یا از وجود دیده‌بان پانتوپکین^۱ سود ببرد؟ بورژوازی، دولت و گروه‌ها نامزدهای اصلی هستند. تصمیم‌گیری بین این سه بسیار دشوار است، هرچند بر حضور همه‌جانبه قدرت تأکید دارد، اما هنوز هم از یک‌طرفه بودن قدرت رنج می‌برد (Spiereburg, 2004: 627). الیاس ناقد نگرش برنامه‌ریزی شده به مسائل است. در نگرش الیاس، بافتی اساسی و بنیادین که نتیجه طرح‌ها و کنش‌های مجزای بسیاری از افراد است، می‌تواند باعث به‌وجود آمدن تغییرات و الگوهای شود که هیچ‌یک از افراد در خلق و طرح‌ریزی آن دخالتی نداشته‌اند. از این‌رو، از وابستگی متقابل افراد به یکدیگر نظم و سامانی یگانه حاصل می‌شود، نظم و سامانی که قدرتمندتر و الزام‌آورتر از اراده افرادی است که آن را به وجود می‌آورند. همین نظم و سامان درهم‌تنیده انگیزه‌ها و تلاش‌های انسانی، همین نظم نظام اجتماعی است که جریان تغییرات تاریخی را مشخص می‌سازد. همین نظم شالوده فرایند متمدن شدن را تشکیل می‌دهد (Elias, 2000: 444). به‌نظر وی، جامعه از افرادی شکل گرفته که کنش متقابل دارند و این کنش متقابل دارای آرایش‌ها و نموده‌ای متفاوت ناشی از اشکال روابط بین افراد است. به‌نظر وی این اشکال و پیکرها در حال تغییر منظم هستند که این تغییر باعث توسعه جامعه می‌شود؛ پس هدف جامعه‌شناسی تحلیل و تشریح جنبه‌های فنی تغییر کنش افراد در تمام سطوح است که ممکن است ناخواسته و برنامه‌ریزی شده هم نباشد؛ بنابراین جامعه‌شناسی دارای نوعی سیالیت و تحرک است. الیاس می‌اندیشد که متمدن شدن نوعی فرایند آموزش «غیرارادی» برای نوع

¹ Panopticon

بشر است که در نخستین روزهای بشری آغاز شده و به‌رغم پسرگدهای بسیار تا به امروز ادامه یافته است. غایت این فرآیند نامعلوم است اما «جهت» آن معلوم و مشخص است (الیاس ۱۳۷۷: ۲۴۶-۲۰۹). ذکر این نکته ضروری است که به عقیده الیاس جهت کلی و عمومی فرآیند متمدن شدن تحت تأثیر قرار نمی‌گیرد. تأثیر بر جهت تنها یک «رکود بسیار ناچیز» است. برای مثال، در بحث از لباس‌های جدید حمام کردن زنان، در قرن نوزدهم زنان می‌بایستی از اجتماع طرد شده باشند، اما آنان تنها می‌توانستند چنین لباس‌هایی را تحت شرایطی بپوشند که یک «استاندارد خیلی بالای کنترل سائقه جنسی» حفظ شود.

تأکید بر ماهیت از پیش برنامه‌ریزی‌نشده تغییر و تحول اجتماعی ممکن است به‌غفلت از مداخله‌های سازمان‌یافته گروه‌های اجتماعی صاحب قدرت در شکل‌دادن و جهت‌دادن به فرآیندهای گسترش تمدن بیانجامد. برای مثال، بسیاری از مورخان اجتماعی، تصویری از تاریخ اروپا ارائه می‌دهند که در آن، گروه‌های متنوعی از حقوق‌دانان، کشیش‌ها، قضات، رهبران نظامی و افرادی از این قبیل، نقشی فعال و سازنده در شکل‌دادن تاریخ و سوق‌دادن آن به جهات خاصی ایفا کرده‌اند (ون کریکن، ۱۳۸۶: ۴۴).

۳. قدرت

الیاس و فوکو هر دو رهیافتی به قدرت دارند که تا حدودی نیچه‌ای است؛ اما بحث سلطه در آثار و اندیشه فوکو بسیار پرنرنگ و عمده است اما در الیاس نیست. پیشنهاد الیاس آن است که جامعه‌شناسان باید نظر و دیدگاه انسان بسته نسبت به قدرت - که آن را در حکم یک «شیء» می‌انگارد که می‌توان آن را از محیط بیرون جدا کرد و به درون لاک و محفظه خود فروبرد- جداشده و به‌سمت برداشتی از قدرت حرکت کنند که اساساً مبتنی بر عقل و فرآیند است. آنچه ما در حال حاضر بدان برچسب «قدرت» می‌زنیم، یک جنبه از روابط است. در واقع، قدرت جنبه‌ای از هر رابطه انسانی است. قدرت ریشه در این حقیقت دارد که افراد می‌توانند آنچه را که دیگران بدان نیاز دارند مانند منابع مادی، غذا، عشق یا دانش را نزد خود نگه‌داشته و آن را انحصاری کنند. به‌جز شرایط و وضعیتی کاملاً استثنائی که «قدرت» یک گروه، تفرقی «مطلق» بر گروه دیگر دارد، همیشه با مسائلی نظیر روابط قدرت، تعادل قدرت، تفاوت یا تساوی «نسبت‌های قدرت» مواجه هستیم.

الیاس و فوکو در یک نکته حیاتی همگرا هستند: مفهوم حضور همه‌جانبه قدرت؛ اما در نگرش الیاس قدرت به‌عنوان ویژگی ساختاری هر رابطه اجتماعی است و اذعان دارد که دو طرف‌هاست، اما مفهوم فوکو از قدرت دارای یک خصلت بیشتر بالا به پایین است و او اغلب قدرت را به‌عنوان یک نیروی خارجی که مردم را به سازگاری و اطاعت سوق می‌دهد به تصویر می‌کشد (Spierenburg, 2004: 628). کیم (۱۹۹۵: ۸۹) مفهوم فوکو از قدرت را نقد می‌کند و از منظری الیاسی با آن مخالف است. در نگرش فوکو، به‌نظر کیم، دیدگاه قدرت همچون عامل ساختاری برای سوژه مدرن است در مورد زندان، قدرت تولید سوژه انضباطی که خود را تحت نظارت دارد و در مورد تمایلات جنسی، قدرت تولید سوژه مدرن خود اعتراف‌گر است با اینکه فوکو، مانند الیاس، مدل «انسان بسته» را به‌عنوان یک فرد در خود و مستقل از دیگران را رد می‌کند، اما او بیش از حد در تلاشش برای مرکزیت جدایی از سوژه پیش رفته است.

اگرچه مفهوم فوکو از ارتباط متقابل قدرت و دانش ارزشمند است، اما الیاس دارای یک دیدگاه فراگیرتر از منابع قدرت می‌باشد. نوشته‌های الیاس در این موضوع، با این حال، غالباً جامعه‌شناختی هستند. با توجه به تجزیه و تحلیل جامعه‌شناختی الیاس، هر منبع قدرت یک تابع است از روابط اجتماعی خاص و یا به‌عبارت دیگری، آن از روش زندگی و سلوک مردم مشتق یافته است. این امر به‌اندازه یکسانی در مورد روابط اجتماعی صلح‌آمیز یا خشونت‌آمیز کاربرد دارد (Spierenburg, 2004: 628).

شباهت چشمگیر الیاس با فوکو در این نقطه نیز وجود دارد که برای فوکو، ظهور یک گفتمان علمی در غرب و یا جوامع مدرن اولیه، همراه با تثبیت و ادغام مجموعه‌ای از قراردادهای برای تولید حقیقت، در زیر چتر عقل روشنگری و مؤسسات ملازم با آن بود. در مورد الیاس، سازمان دانش تفاوت قدرت را به ارمغان می‌آورد. افراد خاصی هستند قدرتمندتر از دیگران، زیرا آن‌ها دانسته‌های ارزشمندی در دسترس دارند (Spiereburg, 2004: 629).

الیاس و فوکو هر دو به پرسش از وضعیت گفتمان علمی و فرآیندهای اجتماعی و نهادی که توسط آن دانش علمی ممکن است دارای اقتداری خاص فرض کنیم، کشیده شده‌اند. فوکو دانش و قدرت را به هم ارتباط می‌دهد و ارتباط علم با به‌کارگیری از دیگر دستگاه کنترل اجتماعی، با به حاشیه‌راندن و طرد با عنوان دیوانه و غیره که به‌خوبی شناخته شده‌است را بررسی می‌کند. الیاس، به‌نظر می‌رسد ایده‌های مشابهی دارد، اگرچه مسئله قدرت کمتر مطرح است و او تغییرات را بیشتر با مفهوم آرایش‌ها¹ در گروه‌های اجتماعی ربط می‌دهد (Binkley et al., 2010: 67). «آرایش» امر ثابتی نیست. مستقل از اجزای خود نیست. از قانون علی نیز پیروی نمی‌کند. «آرایش» ترکیبی است که مختص به انسان و روابط انسانی است. محصول رویارویی تک‌تک افراد است و در حقیقت هر «آرایی» نماد تراز از قدرت است. زندگی جمعی انسان‌ها حاکی از همین اصل قدرت است؛ و چون هر فرد انسانی در «آرایش» انسان‌ها شرکت دارد، هر فرد انسانی نیز در این تراز قدرت نقش دارد. در این تراز قدرت منابع قدرت هستند که نوع، کیفیت و درجه این توازن قوا را تعیین می‌کنند. درحالی‌که الیاس اشاره به روابط قدرت واقعی و فرآیندهای حقیقی کور-پیامدهای متعدد ناخواسته چندریختی رقابت، همکاری و درهم بافته اجتماعی، می‌کند (Binkley et al., 2010: 73)، تجزیه و تحلیل فوکو از قدرت و دولت به‌اندازه کافی دارای دقت جامعه‌شناختی نیست و در حد فلسفی مبهم و انتزاعی باقی‌مانده است. ما می‌توانیم با اطمینان بگوییم که مفاهیم الیاس از دوطرفه‌بودن قدرت و ویژگی رابطه آن تا حد زیادی در کار فوکو وجود ندارد.

۴. انسان بسته

از نظر الیاس تغییرات حادث در فرد، در متن درهم و پیچیده‌ای از فرایندهای درون ساختار اجتماع روی می‌دهند. این نکته صرفاً به بسط قدرت دولتی (قدرت استفاده مشروع از خشونت و کنترل انحصاری مالیات) محدود نمی‌شود، بلکه همچنین افزایش تقسیم‌کار، بسط زندگی و سوداگری شهری، فزونی بوروکراسی و افزایش جمعیت را نیز در برمی‌گیرد؛ بنابراین فرد به زندگی صلح‌جویانه با تعداد انبوهی از دیگر افراد اجبار و الزام شده است. از دید وی افراد را فقط در وابستگی‌های متقابل‌شان به همدیگر و به‌منزله اجزا شبکه‌های روابط اجتماعی می‌توان شناخت که الیاس «پیکره‌بندی» می‌نامد. او به‌جای آنکه افراد را صاحب هویتی «خود آیین» بداند که با آن به تعامل با یکدیگر می‌پردازند و به چیزی به‌نام «جامعه» مرتبط می‌شوند، معتقد است ما از بیخ‌وبن اجتماعی هستیم و فقط از طریق ارتباط با دیگران وجود داریم و بدین طریق، نوعی «طبیعت ثانوی» یا منش ساخت‌یافته اجتماعی داریم.

الیاس بارها این اصل را در مقابل نگره دیگری مطرح می‌کند که آن را هومو کلاوسوس^۲ یا «شخصیت بسته» می‌داند. هومو کلاوسوس تصویر متعارف انسان در اغلب دیدگاه‌های فلسفه مدرن غربی است که بر اساس آن، انسان را دارای عاملیت خود آیین، آزاد و مستقل می‌انگارند. به باور وی، به‌جای این تصویر، باید انسان‌ها را دارای «شخصیتی گشوده» دانست که بیش از آنکه عاملیت آن‌ها خود آیین باشد در قالب «پیکره‌بندی‌های» اجتماعی به همدیگر وابسته‌اند. الیاس مفهوم «پیکره‌بندی» را ابداع می‌کند تا وابستگی‌های متقابل

¹ figurations

² homo clausus

انسان‌ها را در مرکز نظریه جامعه‌شناسی بنشاند و تقابل اساساً نادرست فرد با جامعه را کنار بگذارد. هم الیاس و هم فوکو مفهوم انسان بسته را زیر سؤال بردند. هدف کار الیاس این بود که نشان دهد که اساساً شکل‌گیری خود، اساساً از آرایش‌های که در درون آن عمل می‌کند جدانشدنی است. درحالی‌که الیاس کاملاً به‌طور صریح به مسئله انسان بسته اشاره می‌کند. کار فوکو چنین صریح نیست. کار فوکو، از یک نقطه شروع از تصمیم که کلیات وجود ندارد. در چنین شیوه‌ای، تجزیه و تحلیل فوکو از خود شامل فرض خود به‌عنوان یک داده یا چیز معلوم نشده است، اما چگونگی توسعه آن از طریق شرایط تاریخی را توضیح می‌دهد. برای فوکو، احساس خویشتن و رفتارهای منتج از آن در شیوه‌های گفتمانی تشکیل می‌شود. این خود بسته نیست، اما در شکل‌ها و شیوه‌های گفتمانی معین و تجربه می‌شود. در واقع نشان می‌دهد که تمایزات آکادمیک بین «سوژه» و «ابژه»، بین «فرد» و «جامعه»، بین «هستی‌شناسی» و «شناخت‌شناسی» و البته بین «عامل» و «ساختار» در حقیقت شیء انگاری است که برپایه «خود تجربگی» افراد در مراحل مشخصی از رشد اجتماعی به وجود می‌آید.

۵. روش تاریخی‌نگر

هر دو رهیافتی آرشیوی دارند و آرشیوهای تاریخ را ورق می‌زنند تا تغییر و تحولات قدرت را دریابند. فوکو قدرت و دانش و گفتمان را می‌جوید و الیاس تمدن را. قدرت در هر دو اندیشه بسیار مؤثر و خلاقانه است؛ اما فوکو از گسست و الیاس از پیوستار و استمرار سخن می‌گوید. از دوره روشنگری به بعد یکی از پیش‌انگاره‌های اصلی در مطالعه تاریخ، اثبات تداوم و تکامل در روندهای تاریخی و فرهنگی بود؛ یعنی فرض بر این بود که نوعی حرکت خطی میان کلیه پدیده‌های اجتماعی و تاریخی وجود دارد که رو به ترقی و بهبود است. فوکو این مفهوم را از گاستون باشلار^۱ گرفت و گسست را این‌طور معنا کرد که تاریخ فراگردی است پرفرازونشیب و دارای جهش و افت‌وخیز. برای فهم گسست، ابتدا باید معنی تداوم و پیوستگی را دانست. فوکو می‌گوید از دوران رنسانس به بعد، فهم تاریخ حالت پیکانی داشت. به این معنی که با کنار هم قرار گرفتن تغییرات کوچک‌تر به‌صورت مدام، تغییرات عمده به وجود آمدند و حرکت خطی را به وجود آوردند. در چارچوب این حرکت، گذشته با حرکتی تدریجی به‌جانب آینده تفسیر می‌شود؛ اما فوکو می‌اندیشد که هر دورانی ویژگی خاص خود را داشته و از عقلانیت خاصی برخوردار است. ما انگاره دانایی هر عصری را باید برحسب معیارهای منطقی خاص همان عصر تبیین کنیم. حتی نظام نشانه‌شناسی و دلالت‌های حاکم بر هر دوره با دوره‌های دیگر متفاوت است. اصل گسست به فوکو امکان داد تا ساختار و سامان هر دوره را به‌دقت بررسی کند و نقاط تفکیک و تمایز هر دوره را به‌روشنی نشان دهد. فوکو بر گسست و انفصال در تاریخ عقاید تأکید دارد؛ چراکه این موضوع پرده از واقعیتی برمی‌دارد که عبارت است از آنکه منطق و عقلانیت در تدارک بنیادهای گفتمان‌ها نقشی ایفا نکرده‌اند. جامعه‌شناسی الیاس به این نکته می‌پردازد که جامعه‌های انسانی تنها باید از طریق تلقی آن‌ها به‌عنوان ترکیب‌هایی از فرایندهای درازمدت تغییر و توسعه، درک و فهم شوند نه به‌عنوان شرایط یا حکومت‌های بدون زمان و نامحدود. تأکید وی بیشتر به آن معنا بود که جامعه‌شناسان برای درک ساختارها و روابط اجتماعی موجود به‌طور منطقی نمی‌توانند خود را از جنبه تاریخی فرایندهای اجتماعی دور نگه‌دارند (مجدالدین، ۱۳۸۳: ۱۴۸-۱۳۱). به این ترتیب الیاس زمینه رشد اخیر جامعه‌شناسی تاریخی به‌وسیله نویسنده‌گانی مانند فلیپ آبرامز^۲، با رینگتون مور^۳ و چارلز تیلی^۴ را آماده کرد.

¹ Gaston Bachelard

² Philip Abrams

³ Rington Moore

⁴ Charles Tilly

نوربرت الیاس در نظریه شکل‌گیری تمدن با محوری کردن مسئله متمدن شدن می‌کوشد این لحظه را برجسته کند که کنار هم‌نشینی‌های هم‌سوی چیزهای معین، نوع خاصی از متمدن شدن را ممکن می‌کند که با وضعیت اکنون ما نسبت دارد. در واقع، الیاس یک وضعیت خاص را تبارشناسی می‌کند و تاریخ اکنون را می‌نویسد، کاری که قبلاً مارکس در کتاب سرمایه و وبر در اخلاق پروتستان و نیچه در تبارشناسی اخلاق انجام می‌دهد و بعد از الیاس هم برودل در مکتب آنال و فوکو در آثارش انجام می‌دهد.

برخی از شباهت در روش‌های الیاس و فوکو و انتقاداتشان از تاریخ و فلسفه وجود دارد. تأکید الیاس در تغییرات فرایندی در آرایش‌های انسان برای رویکردش ضروری است و او آن را به‌عنوان یک تغییر قابل توجهی از اشکال سنتی تاریخ و فلسفه که به‌طور قابل توجهی منتقد آن است در نظر می‌گردد. الیاس استدلال می‌کند که تمرکز بر روی فرایندهای آرایش‌های در حال تغییر برخلاف رویکردهای سنتی از درک جامعه به‌عنوان مجموعه‌ای از افراد ایستا و جدا ارزشمند است (Elias, 2000: 471). در یک روش مشابه، درک فوکو از تاریخ با اشکال سنتی متفاوت است. فوکو نقد می‌کند که فرض تاریخ به‌نوعی توسعه غایت شناختی است. در عوض، فوکو استدلال می‌کند که تاریخ در تحول خود بیشتر اتفاقی و پر از احتمالات است که در یک فرایند به‌طور مداوم در حال تغییر و هم‌پوشانی است (Foucault, 1972).

۶. علم و ایدئولوژی

اغلب گفته شده است که جامعه‌شناسی نوربرت الیاس، بر سنت روشنگری با تأکید بر ایده‌های مربوط به طبیعت، ظرفیت و توانایی علم و نقش جامعه‌شناسی علمی استوار شده است. در این روزگار نسبی‌گرایی و شکاکیت پست‌مدرنیسم جدید، آثار الیاس ناپهنگام و غیرتاریخی به‌نظر می‌رسد. خود الیاس با تشخیص نیست‌انگاری متداول می‌گوید: از این نظر، من فسیلی از دوره‌های گذشته‌ام. او تأکید می‌کند که جامعه‌شناسی فرایند، در مقایسه با جامعه‌شناسی‌های دیگر آگاهی‌ها و اطلاعات واقع‌بینانه‌تری درباره جامعه و فرایندهای اجتماعی ارائه می‌کند. الیاس در مباحث علمی به‌طور کلی و جامعه‌شناسی علمی به‌طور ویژه، همواره میان شکل‌های علمی معرفت و آگاهی از یک طرف و ایدئولوژی از طرف دیگر تمایز قائل شده است. او ایدئولوژی را در رده تفکرات افسانه‌ای جای می‌دهد که بیانگر و سخنگوی تفکرات آرزومندانه، مسائل مربوط به موجودیت و نیز منافع گروه‌های اجتماعی از دیدگاه پست‌مدرن‌گرایی است.

الیاس به وجود یک علم بی‌طرف و عاری از ارزش اعتقاد دارد و در مورد جامعه‌شناسی بر این باور است که این دانش باید جریان‌های اجتماعی کور و کنترل نشده را برای ما قابل دسترس و قابل مطالعه کرده و نیز موجبات کنترل بر جامعه انسانی را فراهم سازد. برای فوکو مفهوم ایدئولوژی از هیچ نسبت تحلیلی برخوردار نیست. دانش و قدرت عمیقاً به‌هم وابسته‌اند؛ زیرا استفاده از قدرت، اطلاعات جدید و انواع بدیعی از دانش را تولید می‌کند. چیز اساسی برای فوکو این نیست که آیا عقاید یا اعمال بیان‌شده درون گفتمان هنجاری خاص اثبات‌پذیرند، بلکه مسئله اساسی این است که آن‌ها در رابطه با قدرت عمل می‌کنند (MacKenzie & Malesevic, 2005: 92-98). با این حال، درحالی که فوکو باور دارد به نقطه‌نظر عدم‌پذیرش وجود پیشینی اشیا اجتماعی و فرض گرفتن اینکه امور جهانی وجود ندارد، الیاس نسبت به آنچه به‌نام دام نسبیت‌گرایی در امکان اخذ دانش نامیده می‌شود— با توجه به دانش علمی از طبیعت به‌عنوان بهترین نمونه در این معنا— دانش را به‌عنوان چیزی در نظر می‌گیرد که می‌توان به‌دست‌آورد. درحالی که فوکو دانش را به‌عنوان محصول گفتمان و چیزی که در خارج وجود ندارد، درک می‌کند. این در واقع، یک تفاوت معنادار و به صریحاً محدودیتی در شباهت رویکرد و بحث‌های فوکو و الیاس است (Denning, 2012: 53).

۷. شرم

شاید یک نقطه جالب برای مقایسه ییاس و فوکو رهیافت‌های مختلف آن‌ها به مسئله شرم است. اجتناب از شرم در عملکرد اجتماعی به‌خصوص تحت شرایط تحرک اجتماعی رویکرد اصلی ییاس بود، ترس از شرمسارشدن در نزد هم‌پایگان یا غیره. برای فرایند تمدن به همان میزان که میزان عقلانی‌شدن یک شاخص مهم و تعیین‌کننده است، آن نوع شکل‌بندی بودجه سوانق که ما آن را احساس شرم و انزجار می‌نامیم، نیز شاخصی مهم و تعیین‌کننده است. در حقیقت، دو روی سکه واحد دگرگونی‌های روانی هستند. هرچه حلقه خود الزامی‌های فردی که رفتار فرد را در برمی‌گیرد، فراگیرتر و تفکیک‌شده‌تر باشند، ترس از تخطی از ممنوعیت‌های اجتماعی بیشتر و به‌صورت بارزتر خصلت شرم و ترس را به خود می‌گیرد. عقلانی‌شدن رفتارها در حقیقت بیانگر روی دیگر و یا سیاست خارجی همان فرایند شکل‌گیری فرامن است که سیاست داخلی آن در پیشروی آستانه شرم متجلی می‌شود. احساسات مربوط به احساس انزجار نوعی تحریکات هستند که منجر به ایجاد احساسی ناخوشایندی و ترس‌هایی می‌شوند که زمانی به عرصه ظهور می‌رسند که موجود دیگری تهدید به شکستن حریم ممنوعیت‌های بازنمایی شده توسط فرامن می‌کند. او افزایش آستانه احساس «شرم» و «انزجار» را عامل دگرگونی آداب معاشرت و رفتارهای ناشایست، مطابق معیارهای امروزی می‌داند (استونز، ۱۳۸۵: ۲۱۸).

شرم در کارهای فوکو نیز دیده می‌شود؛ اما در زمینه‌ای خیلی متفاوت. قدرت اثر نگاه که تنها با مشاهده، در واقع عمل می‌کند، ما می‌بینیم که چگونه، در درونی‌کردن نگاه شرمندگی، خود نه‌تنها موضوع نظارت خود فرد قرار می‌گیرد بلکه خود همچنین قاضی و داور خود نیز هست، می‌توان گفت که شرم کارکردش همچون جزئی از کدهای افتخاری است که قدرت حکومتی حاکم تنظیم می‌کند اما در قرن ۱۸ با گسترش مؤسسات (درمانگاه، زندان، پادگان نظامی، مدرسه) و با استعمار فضای اجتماعی توسط این مؤسسات، شرم پراهمیت‌تر شد. در واقع، بخشی از اقتدار نهادها، ناشی از توانایی آن‌ها در پرانتر کردن انواع شرم خواهد بود که در بین روابط بین فردی و گروهی تجربه می‌شود. هنجارها از طریق مکانیسم شرم در جامعه اعمال می‌شوند. شرم مستلزم اضطراب بر رفتار بیرونی و ظاهر خود هست، مرتبط با یک دستور به مراقبت از خود برای دستیابی به زندگی کیفیت‌مند است. هنجارهای معمولاً با اهداف سیاسی همراه شده، در نتیجه هنجار چیزی خواهد بود که متناسب، مردانه، پرانرژی، قادر به کار، کسب درآمد، به‌نظر می‌رسد و در نتیجه تداوم اقتصادی را در پی دارد. به‌عنوان مثال، عمل رفتن به باشگاه اجازه می‌دهد تا به این نرمال و هنجار تناسب بدنی برسیم و این از طریق مکانیسم شرم است که ما را منطبق با اهداف نئولیبرالیسم تحت انقیاد قرار می‌دهد. ییاس و فوکو هر دو تصویری از ریشه‌های شرم مدرن ارائه دهند. هر دو دلیل خوبی برای این امر که چرا در قرون وسطی و بعد از آن مردان و زنان مدرن اشتغال ذهنی اضطراب نسبت به بدن داشته‌اند در تجزیه و تحلیل هر دو آن‌ها، بدن به‌عنوان یک تهدید درک می‌شود چراکه اگر آن از کنترل خارج شود می‌تواند مردم را به پایین (جهنم) بکشد (در بحث فوکو) یا منجر به شکست‌های اجتماعی شود یا پیشرفت‌شان متوقف شود (در بحث ییاس) (Smith, 2001: 150).

تفاوت بین ییاس و فوکو در مسئله شرم این است که ییاس با شرح خدمات و نتایج شرم نقش مثبتی برای شرم قائل است؛ اما فوکو دید منفی نسبت به شرم دارد و به نقش شرم در ایجاد حس حقارت در افراد اشاره می‌کند. با این حال تا آنجا که فوکو نگران است که در طول قرون وسطی و دوره مدرن قدرتمندان از هر فرصتی برای تشدید و بهره‌برداری از گرایش انسان به احساس شرم به‌منظور بهبود موقعیت، قدرت خود را به هزینه سوءاستفاده از اکثریت جمعیت استفاده کرده‌اند؛ و باعث کاهش آمدن و کنترل اصل لذت در بین آن‌ها شده‌اند. به‌عبارت‌دیگر، با تأکید بر مفهوم تحقیر، استدلال او این است که مردان و زنان مدرن زیادی با فرهنگ و نهادهای خود تحقیر شده‌اند (Smith, 2001: 151).

بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله یک بررسی تطبیقی در آرا و اندیشه‌های دو نظریه‌پرداز بزرگ، نوربرت الیاس و فوکو است. در این راستا، از میان موضوعاتی که مورد بحث و دغدغه خاطر این دو متفکر بود موضوعات جامعه مدرن، سوژه، قدرت، دانش، علم و ایدئولوژی، تاریخی‌نگری، شرم مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاکی از آن بود که هرچند این موضوعات درگیری ذهنی هر دو اندیشمند می‌باشد و همپوشانی‌هایی در نگرش‌شان وجود دارد؛ اما هر یک دیدگاه خاص خود را به این موضوعات دارند. هسته مرکزی استدلال هر دو برای توصیف جامعه معاصر بر قسمتی از تبارشناسی اخلاق نیچه استوار است که جامعه دارای قدرت بیشتر را، جامعه‌ای با خشونت فیزیکی کمتر و مدارای بیشتر می‌داند. شباهت فوکو و الیاس در این امر در این جاست که مانند هانا آرت، اهمیت بالایی به شرایط ثبات نسبی که اجازه می‌دهد مردم تصمیم‌گیری‌های عاقلانه در مورد خود و اعمال درجه بالایی از خودمختاری می‌دهند. آن‌ها هر دو عمیقاً در به ارتباط بین اینکه ما چگونه مدیریت می‌کنیم و یا مقابله با میل جسمانی مان می‌کنیم و چگونه ما خود را به صورت ماده‌ای ثابت، ماده‌ای با ظرفیت‌ها و تعهدات مفهوم‌سازی می‌کنیم، علاقه‌مند هستند (Smith, 2001).

برخلاف نقد فوکو از دولت مدرن و کنترل آن بر جامعه، در شرح و توصیف نوربرت الیاس از این فرآیند، تلقی مثبتی وجود دارد دولت مدرن به‌عنوان یک شیوه با ارزش مثبت نسبت به خطر سقوط به بربریت محض است. فوکو چیزی بیش از فرار از تمام محدودیت‌ها و کنترل‌های اعمال شونده بر تجربه نمی‌خواهد. فوکو جامعه مدرنیته را چون زندان می‌بیند. او زندان را به‌منظور شکستن و خارج شدن از آن مطالعه می‌کند. الیاس از فوکو متفاوت است. برای او جهان یک زندان نیست اما اقیانوسی قدرتمند است در حال حرکت پیچیده، تغییر جزر و مد مثل یک ماهیگیر؛ او مطالعات فرآیندها را نه برای رهایی از زندان بلکه به‌منظور زنده‌ماندن انجام می‌دهد (Spierenburg, 2004: 629).

برای فوکو مهم این است که سوژه خود را از این زندان و انقیاد گفتمان‌هایی که رفتار و شخصیت به هنجار را تعریف می‌کنند، نجات دهد. فوکو به تبعیت از نیچه به رهاکردن سوابق و رانه‌ها و فروغلتیدن در مستی این لذت‌ها می‌اندیشد؛ اما در مقابل الیاس زنده‌ماندن سوژه را در جامعه مدرن همانند زنده‌ماندن ماهیگیر در گرداب منوط به این می‌داند که سوژه غرایز و خشمش را کنترل نماید و عقلانی و مطابق با هنجارهای جامعه عمل کند. به‌طور خلاصه، الیاس سعی به بلع و هضم جهان و فوکو سعی در تف کردن آن دارد (Smith, 2001: 97).

در مورد مبحث قدرت، شباهت چشمگیر با فوکو در این نقطه به وجود دارد که برای فوکو، ظهور یک گفتمان علمی در غرب و یا جوامع مدرن اولیه، همراه با تثبیت و ادغام مجموعه‌ای از قراردادهای برای تولید حقیقت در زیر چتر عقل روشنگری و مؤسسات ملازم با آن بود. الیاس و فوکو در یک نکته حیاتی همگرا هستند: مفهوم حضور همه‌جانبه قدرت؛ اما در نگرش الیاس قدرت به‌عنوان ویژگی ساختاری هر رابطه اجتماعی است و اذعان دارد که دو طرفه است، درحالی‌که الیاس اشاره به روابط قدرت واقعی و فرآیندهای حقیقی کور-پیامدهای متعدد ناخواسته چندریختی رقابت، همکاری و درهم‌بافته اجتماعی می‌کند تجزیه و تحلیل فوکو از قدرت و دولت به‌اندازه کافی دارای دقت جامعه‌شناختی نیست و در حد فلسفی مبهم و انتزاعی باقی‌مانده است (Binkley et al., 2010: 73). ما می‌توانیم با اطمینان بگوییم که مفاهیم الیاس از دوطرفه‌بودن قدرت و ویژگی رابطه آن تا حد زیادی در کار فوکو وجود ندارد.

هر دو رهیافتی آرشیوی دارند و آرشیوهای تاریخ را ورق می‌زنند تا تغییر و تحولات قدرت را دریابند. فوکو قدرت و دانش و گفتمان را می‌جوید و الیاس تمدن را. قدرت در هر دو اندیشه بسیار مؤثر و خلاقانه است؛ اما فوکو از گسست و الیاس از پیوستار و استمرار سخن می‌گوید اما هم الیاس و هم فوکو مفهوم انسان بسته را زیر سؤال بردند.

الیاس به وجود یک علم بی‌طرف و عاری از ارزش اعتقاد دارد و در مورد جامعه‌شناسی بر این باور است که این دانش باید جریان‌های اجتماعی کور و کنترل‌نشده را برای ما قابل‌دسترس و قابل‌مطالعه کرده و نیز موجبات کنترل بر جامعه انسانی را فراهم سازد. فوکو به‌جای مفهوم ایدئولوژی، مفهوم گفتمان را اتخاذ می‌کند. ایدئولوژی و علم را در پرتو معیار صدق/کذب نمی‌توان تحلیل و ارزیابی کرد. نظر به اینکه «حقیقت» فی‌نفسه موقعیت‌مند است و پیشامد تاریخی و جغرافیایی و هم‌زمان در ارتباط با قدرت است. چیز اساسی برای فوکو این نیست که آیا عقاید یا اعمال بیان‌شده درون گفتمان هنجاری خاص اثبات‌پذیرند، بلکه مسئله اساسی این است که آن‌ها در رابطه با قدرت عمل می‌کنند (MacKenzie and Malesevic, 2005: 92-98) اما درحالی‌که الیاس و فوکو درک دقیقاً یکسانی را ندارند، دیده‌می‌شود که قطعاً این شباهت در رویکردشان وجود دارد که دانش در داخل روابط بین انسان‌ها و نهادهای بشری شکل‌گرفته است (Denning, 2012: 53).

جدول ۱- چکیده مباحث هستی‌شناسی و روش‌شناسی الیاس و فوکو

روش‌شناسی	هستی‌شناسی	
تحلیل‌های تاریخی و تأکید بر فهم و تفسیر انسان که در نظریه وبر دیده می‌شود، فرایندی دیدن پدیده‌ها و دگرگونی روابط که در نظریه مارکس وجود دارد، مهم‌ترین پایه‌های نظری تفکر الیاس را شکل می‌دهد.	حتی در ابتدایی‌ترین و مقدماتی‌ترین وجوه هستی‌شناسی انسانی هیچ‌چیز و هیچ‌وجه را نباید معلوم، ذاتی، ثابت و لایتغیر فرض کرد. بلکه همگی را باید بخشی از مجموعه فرایندهای درازمدت به‌شمار آورد (استونز، ۱۳۹۰: ۲۱۵).	نوربرت الیاس
<ul style="list-style-type: none"> تبارشناسی^۱، مفهومی است که فوکو از نیچه الهام گرفته و روشی است برای بررسی آن دسته از عناصری که ما می‌پنداریم فاقد تاریخ هستند. تبارشناسی به کشف سرچشمه‌ها یا بازسازی تکامل خطی رویدادها نمی‌پردازد، بلکه می‌خواهد گذشته متناقض را واکاوی کرده و تأثیر قدرت را بر شکل‌گیری و توجیه حقیقت بررسی کند. دیرینه‌شناسی یا باستان‌شناسی^۲ دیرینه‌شناسی روشی است برای خوانشی تاریخ نگارانه از سوی مورخ که بر تقدم آگاهی افراد و شناساها متمرکز نیست بلکه سطوح ناآگاه و ریشه‌دار تولید و بازتولید آن‌ها را به شیوه‌ای انتقادی بازخوانی می‌کند. 	<p>هستی‌شناسی مبهم (Fox: 1998)</p> <p>هستی‌شناسی خود</p> <p>هستی‌شناسی بدن</p> <p>هستی‌شناسی گفتمان</p> <p>نام انگاری: هستی‌های متغیر و نسبی پدیده‌ها در طول تاریخ. حقیقت مطلق مستقلاً وجود ندارد و همه‌چیز متأثر از گفتمان است. تولید دانش بر اساس قاعده‌ها و هنجارهای یک گفتمان صورت‌می‌گیرد. به این طریق در چارچوب یک گفتمان، واقعیت ساخته‌وپرداخته می‌شود و حقیقتی فراتر از گفتمان که انسانی مستقل از شرایط گفتمانی آن را شکل دهد توهمی بیش نخواهد بود.</p>	میشل فوکو

¹ Genealogy

² Archeology

الیاس و فوکو هر دو تصویری از ریشه‌های شرم مدرن ارائه می‌دهند. هر دو دلیل خوبی برای این امر که چرا در قرون وسطی و بعد از آن مردان و زنان مدرن اشتغال ذهنی و اضطراب نسبت به بدن داشته‌اند را ارائه داده‌اند. در تجزیه و تحلیل هر دو آن‌ها، بدن به‌عنوان یک تهدید درک می‌شود تفاوت بین الیاس و فوکو در مسئله شرم این است که الیاس با شرح خدمات و نتایج شرم نقش مثبتی برای شرم قائل است اما فوکو دید منفی نسبت به شرم دارد با تأکید بر مفهوم تحقیر، استدلال او این است که مردان و زنان مدرن زیادی با فرهنگ و نهادهای خود تحقیر شده‌اند (Smith, 2001: 150).

جدول ۲- چکیده مباحث پژوهش

الیاس	فوکو	
آلمان- جامعه عمیقاً بی‌ثبات مرگ خوفناک پدر و مادرش در اردوگاه نازی‌ها-در جستجوی چیستی هویت ملی	فرانسه- خانواده‌ای متمول- متعلق به یک جامعه دانشگاهی با ثبات، واجد حس امنیت از هویت ملی و ثبات نسبی	بستر اجتماعی زیست
آگوست کنت، کارل مانهایم، کارل مارکس، نیچه- جورج زیمل، ماکس وبر و فروید	مارکس، نیچه، وبر و فروید، مارتین هایدیگر، ادموند هوسرل، ژرژ باتای و مولو پنتی	متأثر از
در باب فرایند تمدن - تنهایی دم مرگ- چیستی جامعه‌شناسی-جامعه درباریان	نظم اشیاء، تبارشناسی معرفت، مراقبت و تنبیه، پیدایش زندان، تاریخ جنون و تاریخ جنسیت	آثار مهم
روش‌شناسی فرایندی-تاریخی‌نگر	تاریخی‌نگر-دیرینه‌شناسی - تبارشناسی	روش‌شناسی
تأکیدات سنت روشنگری-اعتقاد به وجود یک علم بی‌طرف و عاری از ارزش	عدم تمایز بین علم و ایدئولوژی-محصول گفتمان‌ها	علم و ایدئولوژی
خدمات و نتایج مثبت شرم در فرایند تمدن	کارکردهای منفی شرم در انقیاد و سرکوب انسان‌ها (اثر نگاه)	شرم

منابع

- اباذری، یوسف‌فعلی. (۱۳۸۱). نوربرت الیاس و فرآیند متمدن شدن. نامه علوم اجتماعی، ۱۰(۱۹)، ۲۵-۱۹.
https://jnoe.ut.ac.ir/article_10519.html
- استونز، راب. (۱۳۸۵). متفکران بزرگ جامعه‌شناسی (ترجمه: مهرداد میردامادی). تهران: نشر مرکز.
- جلایی‌پور، حمیدرضا؛ محمدی، جمال. (۱۳۸۶). نظریه‌های متأخر جامعه‌شناسی. تهران: نی.
- سیدمن، استیون. (۱۳۸۶). کشاکش آرا در جامعه‌شناسی (ترجمه: هادی جلیلی). تهران: نشر نی.
- صابر، زینب؛ ضیایی‌شهبابی، پرویز. (۱۳۹۱). تبیین جنون در هنر به مثابه‌رهایی در تلقی نیچه‌ای فوکو، با تأکید بر نقاشی‌های گُیا. شناخت، ۵(۱[۶۶])، ۴۱-۶۴.
https://kjsbu.ac.ir/article_97593.html

- گودرزی، فرشاد. (۱۴۰۲). نئولیبرالیسم؛ خوانش انتقادی از اشباع‌شدگی ساحت‌های زندگی اجتماعی. *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۲(۲)، ۴۳۵-۴۴۹.
<https://doi.org/10.22034/jssc.2023.19808.1074>
- مجدالدین، اکبر. (۱۳۸۳). نوربرت الیاس بنیان‌گذار جامعه‌شناسی فرآیند. پژوهش‌نامه علوم انسانی، ۱۱(۴۲-۴۱)، ۱۳۱-۱۴۸.
<https://ensani.ir/fa/article/144263>
- ون کریکن، روبرت. (۱۳۸۶). معرفی و نقد آثار نوربرت الیاس (ترجمه: داوود حیدری). *رشد علوم اجتماعی*، ۱۱(۱)، ۴۴-۴۷.
<https://ensani.ir/fa/article/20934>
- الیاس، نوربرت. (۱۳۷۷). تکنیک و تمدن (ترجمه: مراد فرهادپور). *ارغنون*، ۱۳، ۲۰۹-۲۴۶.
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/22861>
- الیاس، نوربرت. (۱۳۸۵). تنهایی دم مرگ (ترجمه: امید مهرگان و صالح نجفی). تهران: گام‌نو.
- الیاس، نوربرت. (۱۳۹۴). در باب فرآیند تمدن: بررسی‌هایی در تکوین جامعه‌شناختی و روان‌شناختی آن (ترجمه: غلام‌رضا خدیوی). تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- Abazari, Y. A. (2002). Norbert Elias and the process of civilization. *Journal of Social Sciences Letter / Sociological Review*, 19, 19-25. [In Persian]. https://jnoe.ut.ac.ir/article_10519.html
- Binkley, S., Dolan, E., & Ernst, S. (2010). The planned and the unplanned: A roundtable discussion on the legacies of Michel Foucault and Norbert Elias. *Foucault Studies*, 8, 53-77.
<https://doi.org/10.22439/fs.v0i8.2939>
- Chita, D. A. (2012). The birth of the subject: Michel Foucault and Norbert Elias. *Hermeneia*, 12, 163-167. https://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2012/05/11_Chita.pdf
- Denning, L. (2012). *Foucault and Elias: Two approaches to the self and society* (Honours thesis). Murdoch University.
- Elias, N. (1978). *What is sociology?* (Translated by S. Mennell & G. Morrissey). Hutchinson.
- Elias, N. (1996). *The Germans: Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge: Polity Press.
- Elias, N. (2000). *The civilizing process: Sociogenetic and psychogenetic investigations*. Blackwell.
- Elias, N. (2006). *The loneliness of the dying* (Translated to Persian by Omid Mehregan and Saleh Najafi). Tehran: Gam-e New Publishing. [In Persian].
- Elias, N. (2015). *The civilizing process: Sociogenetic and psychogenetic investigations* (Translated to Persian by GholamReza Khadivi). Tehran: Entesharate Jeme-e Shenasan. [In Persian].
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and the discourse on language* (Translated from French by Sheridan Smith). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1988). *The care of the self: Volume 3 of the history of sexuality*. Random House.

- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.
- Fox, N. J. (1998). Foucault, Foucauldians and sociology. *British Journal of Sociology*, 49(3), 415-433. <https://doi.org/10.2307/591391>
- Goudarzi, F. (2024). Neoliberalism: A critical reading of the saturation of social life fields. *Journal of Social Continuity and Change*, 2(2), 435-449. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/jssc.2023.19808.1074>
- Jalaeipour, H., & Mohammadi, J. (2007). *Late theories of sociology*. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Kim, E. Y. (1995). *Norbert Elias im Diskurs von Moderne und Postmoderne: Ein Rekonstruktionsversuch der Eliasschen Theorie im Licht der Diskussion von Foucault und Habermas*. Tectum Verlag.
- MacKenzie, I., & Malesevic, S. (2005). *Ideology after poststructuralism*. Pluto Press.
- Majd-Uddin, A. (2004). Norbert Elias: The founder of process sociology. *Pazhuheshnameh-ye Olum-e Ensani / Research Journal of Humanities*, 1(41-42), 131-148. [In Persian]. <https://ensani.ir/fa/article/144263>
- Rose, N. (1996). Identity, genealogy, history. In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 128-150). SAGE.
- Saber, Z., & Ziaei Shahhabi, P. (2012). Explaining madness in art as liberation in Nietzschean Foucault's perspective, with an emphasis on Goya's paintings. *Shenakht / Knowledge*, 5(1 [66]), 41-64. [In Persian]. https://kj.sbu.ac.ir/article_97593.html
- Seidman, S. (2007). *Contested knowledge: Social theory today* (Translated to Persian by Hadi Jalili). Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Smith, D. (2000). The prisoner and the fisherman: A comparison between Michel Foucault and Norbert Elias. In A. Treibel, H. Kuzmics, & R. Blomert (Eds.), *Zivilisationstheorie in der Bilanz* (pp. 143-161). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-663-11910-4_7
- Smith, D. (2001). *Norbert Elias and modern social theory*. SAGE Publications.
- Spierenburg, P. (2004). Punishment, power, and history: Foucault and Elias. *Social Science History*, 28(4), 607-636. <https://doi.org/10.1215/01455532-28-4-607>
- Stones, R. (2006). *Key sociological thinkers* (Translated to Persian by Mehrdad Mirdamadi). Tehran: Markaz Publishing. [In Persian].
- Van Krieken, R. (2007). Introducing and critiquing the works of Norbert Elias (Translated into Persian by Davood Heidari). *Growth of Social Sciences Education / Roshd-e Amoozesh-e Olum-e Ejtemaie*, 11(1), 44-47. [In Persian]. <https://ensani.ir/fa/article/20934>